अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] ३ एस.सी.आर. ४६९ : २०२५ आईएनएससी ३४८

अरोभिल फाउण्डेसन विरुद्ध नताशा स्टोरी

(देवानी पुनरावेदन नं. १३६५१/२०२४)

१७ मार्च २०२५

[बेला एम. त्रिवेदी* र प्रसन्ना बी. वराले, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय विषय

यो मामिला उत्तरदाताले दायर गरेको रिट निवेदनमा "स्वच्छ हात र महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाउने" सिद्धान्तको प्रयोज्यतासँग सम्बन्धित छ, जसमा पहिलेको निवेदन खारेज भएको महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाई सारभूतरूपमा उही राहत माग गरिएको थियो; उक्त रिट निवेदनलाई ग्रहण गर्ने उच्च न्यायालयले पारित गरेको विवादित आदेशको शुद्धता; र पुनरावेदक फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिद्वारा गठित कुनै पनि समिति वा परिषद्को हिस्सा बन्न पाउने बासिन्दा सभाको अधिकारको सम्बन्धमा।

मुख्य बुँदाहरू†

भारतको संविधान - धारा २२६ - उच्च न्यायालयको असाधारण क्षेत्राधिकारको प्रयोग - "स्वच्छ हात र महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाउने" सिद्धान्तको प्रयोज्यता - तथ्यहरूका आधारमा, अरोभिलका असन्तुष्ट बासिन्दाहरूले गुरुयोजना अनुसार अरोभिलको विकास कार्यमा बाधा पुर्याउन एकपछि अर्को गरी उच्च न्यायालयमा अनावश्यक निवेदनहरू दायर गरे - उत्तरदाताले पुनरावेदक फाउण्डेसनद्वारा जारी कार्यालय आदेशलाई चुनौती दिँदै र फाउण्डेसनलाई बासिन्दा सभाद्वारा यसको कार्य परिषद्मार्फत मनोनीत सदस्यहरूलाई अरोभिल नगर विकास परिषद्मा नियुक्त गर्न निर्देशन दिन माग गर्दै रिट निवेदन दायर गरिन् - उच्च न्यायालयले धारा १९ अन्तर्गत बासिन्दा सभाद्वारा गरिने गतिविधिहरू सञ्चालक समितिमा निहित मुख्य शक्ति र कार्यहरूलाई प्रतिस्थापन गर्ने नभई केवल पूरक प्रकृतिका भएको ठहर गर्दै खारेज गर्यो - उत्तरदाताले पहिलेको निवेदन खारेज भएको महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाई फेरि सारभूतरूपमा उही राहत माग गर्दै रिट निवेदन दायर गरिन् - पुनरावेदकद्वारा निवेदनको ग्राह्यता र उत्तरदाताद्वारा महत्त्वपूर्ण तथ्य लुकाइएको बारे प्रारम्भिक आपत्तिहरू, तथापि, उच्च न्यायालयले त्यसलाई सम्बोधन नगरी रिट निवेदन ग्रहण गर्यो - शुद्धता:

ठहर: "स्वच्छ हात र महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाउने" सिद्धान्त कुनै पनि न्यायिक मञ्च समक्षका हरेक कारबाहीमा पूर्ण बलका साथ लागू हुन्छ - भारतको संविधानको धारा २२६ अन्तर्गत उच्च न्यायालयको असाधारण क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्ने पक्ष सफा हात लिएर आउनुपर्छ र आफ्नो रिट निवेदनमा सबै सही र महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू खुलाउनुपर्छ - यदि न्यायालयको जानकारीमा आयो कि निवेदकले महत्त्वपूर्ण र सान्दर्भिक तथ्यहरू लुकाएको वा सफा हात लिएर नआएको दोषी छ भने, त्यस्तो आचरणलाई न्यायालयहरूले कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोगको रूपमा गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्छ र निवेदनलाई मामिलाको गुणदोषमा प्रवेश नगरी सोही आधारमा खारेज गर्नुपर्छ - उत्तरदाताको तर्फबाट महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू नलुकाइनुलाई उच्च न्यायालयले न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोगको रूपमा गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्थ्यो - यसबाहेक, न त ऐन न त नियमहरूले नै बासिन्दा सभालाई, वा अरोभिलको कुनै व्यक्तिगत बासिन्दालाई, ऐन अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य र कार्यहरूको कुशल निर्वहनका लागि सञ्चालक समितिद्वारा गठित कुनै समिति/परिषद्को हिस्सा बन्ने कुनै

अधिकारको परिकल्पना वा प्रदान गर्दैन - सञ्चालक समितिमा सबै शक्तिहरू निहित छन् र फाउण्डेसनद्वारा प्रयोग वा निर्वहन गर्न सकिने सबै कार्यहरू डिस्चार्ज गर्न अधिकार प्राप्त छ, र फाउण्डेसनका मामिलाहरूको सामान्य अधीक्षण, निर्देशन र व्यवस्थापन सञ्चालक समितिमा मात्र निहित छ - बासिन्दा सभाका कार्यहरू अरोभिलका बासिन्दाहरूसँग सम्बन्धित गतिविधिहरूको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिलाई सल्लाह दिने र धारा १९ मा निर्दिष्ट गरिए अनुसार सिफारिसहरू गर्नेमा मात्र सीमित छन्, र त्योभन्दा बढी होइन - यद्यपि, धारा १९(१)(ग) ले बासिन्दा सभालाई अरोभिलको गुरुयोजना तर्जुमा गर्न सञ्चालक समितिलाई सहयोग गर्न आवश्यक थियो, तथापि, उक्त चरण पहिले नै सकिसकेको थियो, जब गुरुयोजना सञ्चालक समितिले बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा तयार पारेको थियो र त्यसपछि केन्द्र सरकारद्वारा अनुमोदित भएको थियो - तसर्थ, विवादित स्थायी आदेश कुनै पनि कानूनी कमजोरीबाट ग्रस्त छैन - उच्च न्यायालयले ऐनका प्रावधानहरूको गलत व्याख्या गरेर र स्थायी आदेश समावेश भएको विवादित अधिसूचनालाई बदर गरेर आफूलाई गलत दिशामा निर्देशित गर्यो - विवादित आदेश अत्यन्त त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरियो - उच्च न्यायालय समक्ष उत्तरदाताले दायर गरेको रिट निवेदन कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग गर्न, अरोभिलको विकासमा बाधा पुर्याउन र फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिको सहज कार्यमा अवरोधहरू सिर्जना गर्नका लागि थियो - उत्तरदातामाथि रु. ५०,०००/- को हर्जाना लगाइयो - अरोभिल फाउण्डेसन ऐन, १९८८ - धारा ११(३), १९, १६(१), १७ - अरोभिल फाउण्डेसन नियम, १९९७ - नियम ५। [अनुच्छेद ९-११, १५-१९]

- लेखक

उद्धृत मामिला कानून

एस.जे.एस. बिजनेस इन्टरप्राइजेज (प्रा.) लि. विरुद्ध बिहार राज्य र अन्य
[२००४] ३ एससीआर ५६ : एआईआर २००४ एससी २४२१; महाप्रबन्धक, हरियाणा
रोडवेज विरुद्ध जय भगवान र अन्य [२००८] ३ एससीआर ११५६ : (२००८) ४ एससीसी १२७;
प्रेस्टिज लाइट्स लि. विरुद्ध स्टेट बैंक अफ इन्डिया [२००७] ९ एससीआर ११२ : (२००७) ८
एससीसी ४४९ - सन्दर्भित।

ऐनहरूको सूची
अरोभिल फाउण्डेसन ऐन, १९८८; अरोभिल फाउण्डेसन नियम, १९९७; अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) ऐन, १९८०।

मुख्य शब्दहरूको सूची

स्वच्छ हातको सिद्धान्त; महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाउने; बासिन्दा सभाको अधिकार, सञ्चालक समितिद्वारा गठित कुनै समिति वा परिषद्को हिस्सा बन्न पाउने; उच्च न्यायालयको असाधारण क्षेत्राधिकार; अरोभिलका असन्तुष्ट बासिन्दाहरू; गुरुयोजना अनुसार अरोभिलको विकास कार्यमा अवरोध; अरोभिल नगर विकास परिषद्मा कार्य परिषद्; महत्त्वपूर्ण तथ्य लुकाउने; न्यायिक मञ्च; कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग; महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू नलुकाउने; अरोभिलको गुरुयोजना; रु. ५०,०००/- को हर्जाना; अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) अध्यादेश, १९८०।

मामिला उत्पन्न भएको

देवानी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: देवानी पुनरावेदन नं. १३६५१/२०२४
मद्रासस्थित उच्च न्यायालयको रिट निवेदन नं. २५८८२/२०२२ मा मिति १५.०३.२०२४ को फैसला र आदेशबाट उत्पन्न भएको।

पक्षहरूको लागि उपस्थिति

पुनरावेदकका लागि अधिवक्ताहरू:

एन. वेंकटरमणि, महान्यायाधिवक्ता, वैभव आर. वेंकटेश, के. शिव, बालाजी श्रीनिवासन।

उत्तरदाताका लागि अधिवक्ताहरू:
एम.भी. स्वरूप, निशान्त पाटिल।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला / आदेश

<u>फैसला</u>

बेला एम. त्रिवेदी, न्यायाधिश

१. रिट निवेदन नं. २५८८२/२०२२ मा मद्रासस्थित उच्च न्यायालयद्वारा मिति १५.०३.२०२४ मा पारित फैसला र आदेशको कानूनीता र वैधता, जसले उत्तरदाता-नताशा स्टोरीद्वारा दायर उक्त रिट निवेदन स्वीकृत गर्यो र पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा जारी स्थायी आदेश नं. ०१/२०२२ समावेश भएको मिति ०१.०६.२०२२ को विवादित अधिसूचनालाई बदर गर्यो, वर्तमान पुनरावेदनमार्फत यस न्यायालय समक्ष चुनौती दिइएको छ।

२. पुनरावेदनमा समावेश मामिलाहरूमा जानु अघि, अरोभिलको इतिहास, र अरोभिल फाउण्डेसन ऐन (यसपछि "ए.एफ. ऐन" भनिने) लागू गर्नुका उद्देश्य र कारणहरूमा हेर्नु उपयुक्त हुनेछ।

<u>३. अरोभिलको इतिहासको प्रस्तावना:-</u>

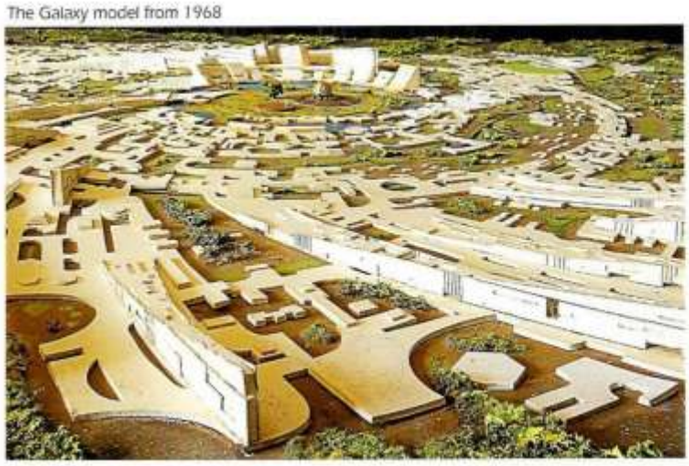
(I) १९६५ मा, "श्री आमा" (मिरा अल्फासा, एक फ्रान्सेली महिला), श्री अरविन्द (एक आध्यात्मिक सुधारक, दार्शनिक र शिक्षाविद्) की आध्यात्मिक सहयोगीले, अरोभिल परियोजना सुरु गर्ने परिकल्पना गर्नुभयो, जसको उद्देश्य एक अन्तर्राष्ट्रिय विश्वव्यापी बस्ती स्थापना गर्नु थियो, जहाँ सबै देशका पुरुष र महिलाहरू शान्ति र सद्भावमा, सबै पन्थ, सबै राजनीति र सबै राष्ट्रियताभन्दा माथि उठेर बस्न सकुन् र मानव एकतालाई साकार पार्न सकुन्। अरोभिल परियोजनाको औपचारिक उद्घाटन "श्री आमा" द्वारा मिति २८.०२.१९६८ मा गरिएको थियो। "श्री आमा" द्वारा दिइएको अरोभिलको बडापत्र निम्न थियो:

"१. अरोभिल विशेष रूपमा कसैको होइन। अरोभिल समग्र मानवताको हो। तर अरोभिलमा बस्नको लागि व्यक्ति ईश्वरीय चेतनाको इच्छुक सेवक हुनुपर्छ।
२. अरोभिल कहिल्यै अन्त्य नहुने शिक्षा, निरन्तर प्रगति र कहिल्यै वृद्ध नहुने युवावस्थाको स्थान हुनेछ।
३. अरोभिल विगत र भविष्य बीचको पुल बन्न चाहन्छ। बाहिर र भित्रका सबै आविष्कारहरूको फाइदा उठाउँदै, अरोभिल भविष्यका उपलब्धिहरूतर्फ साहसपूर्वक उफ्रनेछ।

४. अरोभिल वास्तविक मानव एकताको जीवन्त मूर्तरूपका लागि भौतिक र आध्यात्मिक अनुसन्धानको स्थल हुनेछ।"

(II) अरोभिलको मूल गुरुयोजना ग्यालेक्सी आकारमा परिकल्पना गरिएको थियो, र अन्ततः ५०,००० बासिन्दाहरूलाई आवास दिने योजना बनाइएको थियो, जुन संख्यालाई "श्री आमा" ले मानव एकताको प्रयोगलाई अर्थपूर्ण र महत्त्वपूर्ण आयाम लिन अनुमति दिन पर्याप्त मान्नुभएको थियो। १९६८ मा परिकल्पना गरिएको ग्यालेक्सी मोडेल योजनाको चित्र तल देखाइएको छ:

The Galaxy model from 1968

(III) अरोभिल परियोजना कानूनी रूपमा पोन्डिचेरीमा रहेको एक परोपकारी संस्था, "द श्री अरविन्द सोसाइटी" को परियोजनाको रूपमा सुरु भएको थियो, जुन श्री अरविन्दका विचारहरू फैलाउनका लागि सिर्जना गरिएको थियो। सुरुका केही वर्षहरूमा अरोभिलको विकासले राम्रो प्रगति देखायो र यो तीव्र गतिमा थप विकसित भयो। धेरै भारतीय र विदेशीहरू अरोभिलमा बसोबास गरे र विभिन्न गतिविधिहरूमा आफूलाई समर्पित गरे जसले अरोभिलका सदस्यहरू बीच उल्लेखनीय सद्भाव देखायो, जसले भारत सरकारलाई अरोभिल स्थापना गरिएको आदर्शहरूको प्रारम्भिक पूर्तिको वाचा दियो। यसलाई युनेस्को र विश्वका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले पनि प्रोत्साहित गरेका थिए। तथापि, १९७३ मा "श्री आमा" को निधन पछि, स्थिति परिवर्तन भयो, र श्री अरविन्द सोसाइटीको कार्यमा कुव्यवस्थापनको सम्बन्धमा भारत सरकारलाई धेरै उजुरीहरू प्राप्त हुन थाले। अरोभिलका अधिकांश बासिन्दाहरूको अनुरोध पछि, भारत सरकारले अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) अध्यादेश, १९८० नामक राष्ट्रपतीय अध्यादेश जारी गऱ्यो, जसलाई पछि अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) ऐन, १९८० ले प्रतिस्थापन गऱ्यो। अन्ततः, भारत सरकारले ए.एफ. ऐन पारित गरेर अरोभिलका लागि एक अद्वितीय स्थिति सिर्जना गऱ्यो।

४. ए.एफ. ऐनका प्रावधानहरू:-

(I) संसदद्वारा मिति २९.०९.१९८८ मा लागू गरिएको उक्त १९८८ को ए.एफ. ऐनको लामो शीर्षक निम्नानुसार छ:

"**अरोभिल फाउण्डेसन ऐन, १९८८ ऐन नं. ५४/१९८८**

[२९ सेप्टेम्बर, १९८८]

अरोभिलका उपक्रमहरूको अधिग्रहण र हस्तान्तरणको लागि व्यवस्था गर्न र त्यस्ता उपक्रमहरूलाई यस उद्देश्यका लागि स्थापित फाउण्डेसनमा निहित गर्न, यसको मूल बडापत्र अनुसार अरोभिलको राम्रो व्यवस्थापन र थप विकासको लागि दीर्घकालीन व्यवस्था गर्न र

तत्सम्बन्धी वा त्यससँग सम्बन्धित मामिलाहरूको लागि एक ऐन। जहाँ अरोभिल "श्री आमा" द्वारा २८ फेब्रुअरी, १९६८ मा एक अन्तर्राष्ट्रिय सांस्कृतिक बस्तीको रूपमा स्थापना गरिएको थियो;

र जहाँ अरोभिलको व्यवस्थापन सम्बन्धमा गम्भीर कठिनाइहरू उत्पन्न भएको हुनाले, यसको व्यवस्थापन अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) ऐन, १९८० (सन् १९८० को ५९) द्वारा सीमित अवधिको लागि केन्द्र सरकारमा निहित गरिएको थियो;

र जहाँ केन्द्र सरकारको व्यवस्थापन अन्तर्गत र उपर्युक्त ऐन अन्तर्गत स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय सल्लाहकार परिषद्को समग्र मार्गदर्शनमा, अरोभिल विगत आठ वर्षमा धेरै महत्त्वपूर्ण दिशाहरूमा विकसित हुन सकेको थियो र अरोभिलका बासिन्दाहरूले पनि अरोभिलको विकासका लागि गतिविधिहरू सञ्चालन गरेका थिए जसलाई थप प्रोत्साहन र सुदृढीकरणको आवश्यकता छ;

र जहाँ अरोभिल भारत भित्र र बाहिरका विभिन्न संस्थाहरूबाट प्राप्त कोषको सहायताले साथै केन्द्र र राज्य सरकारहरूबाट प्राप्त पर्याप्त अनुदानहरूद्वारा सांस्कृतिक बस्तीको रूपमा विकसित भएको थियो, र संयुक्त राष्ट्र शैक्षिक वैज्ञानिक र सांस्कृतिक संगठनले पनि, समय-समयमा, आफ्ना संकल्पहरूमा प्रतिबिम्बित गरेको थियो कि अरोभिल परियोजनाले अन्तर्राष्ट्रिय समझदारी र शान्ति प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याइरहेको छ;

र जहाँ अरोभिलका उपर्युक्त गतिविधिहरूलाई प्रोत्साहन, निरन्तरता र सुदृढ गर्ने उद्देश्यका लागि, अरोभिलका उपक्रमहरू अधिग्रहण गर्न र तिनीहरूलाई यस उद्देश्यका लागि स्थापित एक निगमित निकायमा निहित गर्न सार्वजनिक हितमा आवश्यक छ; भारतीय गणतन्त्रको उन्नाइसौं वर्षमा संसदद्वारा निम्नानुसार बनाइयो: –"

(II) अध्याय-III मा समावेश सान्दर्भिक प्रावधानहरू, जुन वर्तमान पुनरावेदनको निर्णय गर्ने उद्देश्यका लागि महत्त्वपूर्ण छन्, सहज सन्दर्भको लागि यहाँ पुनरुत्पादित गरिएका छन्:

"१०. फाउण्डेसनको स्थापना र निगमन। –

(१) केन्द्र सरकारले सूचनाद्वारा यस सम्बन्धमा तोकेको मितिदेखि लागू हुने गरी, यस ऐनको प्रयोजनका लागि, अरोभिल फाउण्डेसन भनिने एउटा फाउण्डेसन स्थापना गरिनेछ।

(२) फाउण्डेसन उपर्युक्त नामको एक निगमित निकाय हुनेछ, जसको अविच्छिन्न उत्तराधिकार र साझा छाप हुनेछ, चल र अचल दुवै सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, धारण गर्ने र बिक्री गर्ने, र करार गर्ने शक्ति हुनेछ र उक्त नामबाट मामिला चलाउने र मामिला चलाइनेछ।

(३) फाउण्डेसनमा निम्न प्राधिकरणहरू समावेश हुनेछन्, अर्थात्: –

(क) सञ्चालक समिति;

(ख) बासिन्दा सभा;

(ग) अरोभिल अन्तर्राष्ट्रिय सल्लाहकार परिषद्

११. सञ्चालक समिति। –

(१) सञ्चालक समितिमा निम्न सदस्यहरू हुनेछन्, अर्थात्: –

(i) केन्द्र सरकारद्वारा निम्न व्यक्तिहरूमध्येबाट मनोनीत गरिने बढीमा सात सदस्यहरू, जसले–

(क) अरोभिललाई मूल्यवान सेवा प्रदान गरेका छन्;

(ख) आफूलाई आजीवन शिक्षा, भौतिक र आध्यात्मिक अनुसन्धानको संश्लेषण वा मानव एकताका आदर्शहरूमा समर्पित गरेका छन्;

(ग) वातावरण, वनरोपण, कला र शिल्प, उद्योग, कृषि, मानविकी, विज्ञान र अभिन्न योग सहित अरोभिलमा अनुसरण भइरहेका वा प्रवर्द्धन गर्ने परिकल्पना गरिएका गतिविधिहरूमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन्;
(ii) केन्द्र सरकारका दुई प्रतिनिधिहरू, जो यसद्वारा मनोनीत गरिनेछन्।
(२) केन्द्र सरकारले उप-धारा (१) को खण्ड (i) अन्तर्गत आफूले मनोनीत गरेका सदस्यहरूमध्येबाट सञ्चालक समितिको अध्यक्ष मनोनीत गर्नेछ।
(३) फाउण्डेसनका मामिलाहरूको सामान्य अधीक्षण, निर्देशन र व्यवस्थापन सञ्चालक समितिमा निहित हुनेछ जसले फाउण्डेसनद्वारा प्रयोग वा निर्वहन गर्न सकिने सबै शक्तिहरू प्रयोग गर्न र सबै कार्यहरू निर्वहन गर्न सक्नेछ।
(४) सञ्चालक समितिले तोकिएको तरिका र उद्देश्यका लागि, यस ऐनका कुनै पनि प्रावधानहरूको पालना गर्न चाहेको सहायता वा सल्लाहका लागि कुनै पनि व्यक्तिहरूलाई आफूसँग सम्बद्ध गर्न सक्नेछ र यसरी सम्बद्ध व्यक्तिलाई सञ्चालक समितिको छलफलमा भाग लिने अधिकार हुनेछ जुन उद्देश्यका लागि उसलाई सम्बद्ध गरिएको हो, तर मतदान गर्ने अधिकार हुने छैन।

(५) सञ्चालक समिति वा धारा १६ अन्तर्गत यसद्वारा नियुक्त कुनै समितिको कुनै कार्य वा कारबाही केवल निम्न कारणले अमान्य हुने छैन, —
(क) सञ्चालक समिति वा त्यस्तो समितिमा कुनै रिक्तता, वा गठनमा कुनै त्रुटि; वा
(ख) सञ्चालक समिति वा त्यस्तो समितिको सदस्यको रूपमा काम गर्ने व्यक्तिको मनोनयनमा कुनै त्रुटि; वा
(ग) सञ्चालक समिति वा त्यस्तो समितिको कार्यविधिमा कुनै अनियमितता जसले मामिलाको गुणदोषलाई असर गर्दैन।
१२ देखि १५.....

१६. सञ्चालक समितिका समितिहरू। –

(१) सञ्चालक समितिले यस ऐन अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य र कार्यहरूको कुशल निर्वहनका लागि आवश्यक पर्ने समितिहरू नियुक्त गर्न सक्नेछ।

(२) सञ्चालक समितिलाई उप-धारा (१) अन्तर्गत नियुक्त कुनै समितिको सदस्यको रूपमा, सञ्चालक समितिका सदस्य नभएका व्यक्तिहरूको त्यस्तो संख्या सह-चयन गर्ने शक्ति हुनेछ जुन उसले उपयुक्त ठान्छ, र यसरी सह-चयन गरिएका व्यक्तिहरूलाई समितिको बैठकमा उपस्थित हुने, र समितिको कारबाहीमा भाग लिने अधिकार हुनेछ, तर मतदान गर्ने अधिकार हुने छैन।

१७. सञ्चालक समितिका शक्ति र कार्यहरू। –
सञ्चालक समितिका शक्ति र कार्यहरू निम्न हुनेछन्–

(क) अरोभिलका आदर्शहरू प्रवर्द्धन गर्न र अरोभिलको एकता र एकीकरणका उद्देश्यहरूका लागि बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा अरोभिलका गतिविधिहरू र सेवाहरू समन्वय गर्न;

(ख) अरोभिलका आधारभूत नीतिहरू र कार्यक्रमहरूको समीक्षा गर्न र अरोभिलको भविष्यको विकासका लागि आवश्यक निर्देशनहरू दिन;

(ग) बासिन्दा सभाद्वारा तयार पारिएका अरोभिलका कार्यक्रमहरूलाई स्वीकृति प्रदान गर्न;

(घ) अरोभिलका गतिविधिहरूको अनुगमन र समीक्षा गर्न र धारा ६ अन्तर्गत फाउण्डेसनमा निहित सम्पत्तिहरू र अरोभिलसँग सम्बन्धित अन्य सम्पत्तिहरूको उचित व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्न;

(ङ) बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा अरोभिलको गुरुयोजना तयार गर्न र त्यसरी योजनाबद्ध रूपमा अरोभिलको विकास सुनिश्चित गर्न;

(च) अरोभिलका लागि कोष सङ्कलनलाई अधिकृत र समन्वय गर्न र अरोभिलका लागि कोषको प्राप्ति र वितरणको उचित व्यवस्था सुनिश्चित गर्न।

१८. बासिन्दा सभा। –

(१) बासिन्दा सभामा अरोभिलका ती सबै बासिन्दाहरू समावेश हुनेछन् जसका नामहरू यस धारा अन्तर्गत राखिएको बासिन्दाहरूको दर्तामा हाललाई प्रविष्ट गरिएका छन्।
(२) सञ्चालक समितिको सचिवले तोकिएको तरिका अनुसार बासिन्दाहरूको दर्ता राख्नेछ र अरोभिलका बासिन्दा भएका र अठार वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका सबै व्यक्तिहरू तोकिएको फारममा सचिवलाई आवेदन दिएर दर्तामा आफ्नो नाम प्रविष्ट गराउन हकदार छन्।
(३) अरोभिल (आपतकालीन प्रावधान) ऐन, १९८० (१९८० को ५९) को धारा ५ अन्तर्गत नियुक्त प्रशासकद्वारा नियुक्त दिनभन्दा ठीक अघि राखिएको दर्तामा समावेश गरिएका बासिन्दाहरूका सबै नामहरू यस धारा अन्तर्गत राखिएको दर्तामा समावेश गरिएको मानिनेछ।

१९. बासिन्दा सभाका कार्यहरू।

(१) बासिन्दा सभाले यस ऐनद्वारा आवश्यक पर्ने कार्यहरू गर्नेछ र अरोभिलका बासिन्दाहरूसँग सम्बन्धित सबै गतिविधिहरूको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिलाई सल्लाह दिनेछ।

(२) विशेष गरी, र पूर्वगामी शक्तिहरूमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी, बासिन्दा सभाले–
(क) धारा ३२ अन्तर्गत बनाइएका नियमहरू अनुसार बासिन्दाहरूको दर्तामा व्यक्तिहरूको प्रवेशलाई अनुमति दिन वा समाप्ति गराउन सक्नेछ;

(ख) अरोभिलसँग सम्बन्धित विभिन्न गतिविधिहरू आयोजना गर्न सक्नेछ;

(ग) अरोभिलको गुरुयोजना तर्जुमा गर्न र सञ्चालक समितिको स्वीकृतिका लागि अरोभिलसँग सम्बन्धित गतिविधिहरूमा संलग्न संस्थाहरूको मान्यताका लागि आवश्यक सिफारिसहरू गर्न सक्नेछ;

(घ) सञ्चालक समितिको स्वीकृतिका लागि अरोभिलका लागि कोष जुटाउने प्रस्तावहरू सिफारिस गर्न सक्नेछ।

(३) आफ्नो कार्यहरू सञ्चालन गर्ने उद्देश्यका लागि, बासिन्दा सभाले आवश्यक ठानेका समितिहरू स्थापना गर्न सक्नेछ जसले सञ्चालक समितिद्वारा गरिनुपर्ने कार्यहरूको सम्बन्धमा यसको प्रतिनिधित्व गर्नेछ।"

(III) धारा ३१ ले केन्द्र सरकारलाई ए.एफ. ऐनका प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न नियमहरू बनाउने अधिकार दिन्छ। तदनुसार, मानव संसाधन विकास मन्त्रालय (शिक्षा विभाग) ले मिति १०.११.१९९७ को अधिसूचनाद्वारा ए.एफ. ऐनको धारा ३१ द्वारा प्रदत्त शक्तिहरूको प्रयोगमा "अरोभिल फाउण्डेसन नियम, १९९७ (यसपछि उक्त "ए.एफ. नियमहरू" भनिने) नामक नियमहरू बनाएको छ।

उक्त नियमहरूको नियम ५ ले फाउण्डेसनका समितिहरूको बारेमा बताउँछ, जुन निम्नानुसार छ:-

"५. **समितिहरू**
निम्न फाउण्डेसनका समितिहरू हुनेछन्, अर्थात् -
(क)..... (ख).....
(ग) धारा १६ को उप-धारा (१) अन्तर्गत सञ्चालक समितिद्वारा वा धारा १९ को उप-धारा (३) अन्तर्गत बासिन्दा सभाद्वारा, अवस्था अनुसार, गठन गरिने अन्य त्यस्तो समिति वा समितिहरू
(२) उप-नियम (१) को प्रावधानको अधीनमा रही, सञ्चालक समितिले आफूले गठन गरेको प्रत्येक समितिको संरचना र कार्यहरू निर्धारण गर्नेछ
(३) बासिन्दा सभाले आफूले गठन गरेको प्रत्येक समितिको संरचना र कार्यहरू निर्धारण गर्नेछ
(४) ……..”
(IV) ए.एफ. ऐनको धारा ३२ ले सञ्चालक समितिलाई ऐन र त्यस अन्तर्गत बनाइएका नियमहरूसँग असंगत नहुने गरी, ऐन अन्तर्गत आफ्नो कार्यहरू निर्वहन गर्न सञ्चालक समितिलाई सक्षम बनाउन विनियमहरू बनाउने अधिकार दिन्छ।

<u>५. अरोभिल फाउण्डेसनको गठन र यसका स्थायी आदेशहरू-</u>

I. भारत सरकारले ए.एफ. ऐन अन्तर्गत मिति २९.०१.१९९१ मा अरोभिल फाउण्डेसनलाई एक वैधानिक निकायको रूपमा गठनको सूचना दियो। हाल यो मानव संसाधन विकास मन्त्रालय (उच्च शिक्षा विभाग) को दायरा अन्तर्गत केन्द्र सरकारको उपक्रमको रूपमा छ।

II. अभिलेखबाट देखिए अनुसार, सन् १९६८ मा "श्री आमा" द्वारा परिकल्पना गरिएको मूल ग्यालेक्सी योजना अरोभिलमा चार क्षेत्रहरू भएको योजना थियो, जसमा केन्द्रविन्दु शक्ति "मातृमन्दिर" थियो। उक्त ग्यालेक्सी योजनालाई सन् १९७२ मा पहिलो गुरुयोजनाको रूपमा परिमार्जन गरियो जसलाई "नगर योजना" भनियो। ए.एफ. ऐनले उक्त ए.एफ. ऐनको धारा १७(ङ) सँग पठित धारा १९(२)(ग) मा परिकल्पना गरिए अनुसार वैधानिक गुरुयोजना आवश्यक पर्ने भएकोले, गुरुयोजनालाई सन् १९९९ मा पुनरावेदक फाउण्डेसनको सञ्चालक समिति र बासिन्दा सभाद्वारा अनुमोदित गरियो। उक्त सन् १९९९ को गुरुयोजनालाई सक्षम प्राधिकरण - नगर तथा ग्राम योजना संगठन (TCPO), शहरी विकास मन्त्रालयद्वारा, आदर्श नगर तथा ग्राम योजना ऐन अन्तर्गत १५.०२.२००१ मा थप अनुमोदन गरियो। उक्त गुरुयोजना मिति १६.०८.२०१० मा अधिसूचित गरियो र २८.०८.२०१० मा राजपत्रमा प्रकाशित भयो।

III. ए.एफ. ऐनको धारा ११(३) को दृष्टिकोणमा, सञ्चालक समितिले निर्णय गर्यो कि, ए.एफ. ऐनका प्रावधानहरू र त्यस अन्तर्गत बनाइएका नियमहरूसँग असंगत नहुने "स्थायी आदेशहरू", सञ्चालक समितिले उपयुक्त र आवश्यक ठान्न सक्ने मामिलाहरूमा, समय-समयमा, अरोभिल फाउण्डेसनद्वारा अधिसूचित गरिनेछ। उक्त संकल्पलाई मानव संसाधन विकास मन्त्रालय (उच्च शिक्षा विभाग) द्वारा भारतको राजपत्र, भाग III, मिति ०५.०३.२०११ मा अधिसूचित गरियो।

IV. उक्त अनुमोदित गुरुयोजनाले गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायको रूपमा "नगर विकास परिषद्" लाई गुरुयोजनाको परिशिष्ट V मा भएको संगठनात्मक संरचनासहित तोकेको हुनाले, सञ्चालक समितिले गुरुयोजनाका प्रावधानहरू बमोजिम, गुरुयोजना कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि, स्थायी आदेश नं. ६/२०११ मिति ०१.०५.२०११ मार्फत नगर विकास परिषद् गठन गऱ्यो, जुन भारत सरकारको राजपत्र, भाग III, मिति ११.०६.२०११ मा अधिसूचित भयो। उक्त स्थायी आदेश मिति ०१.०५.२०११ लाई स्थायी आदेश नं. १/२०१९ मिति ०४.०६.२०१९ द्वारा प्रतिस्थापन गरियो।

V. फेरि, उक्त स्थायी आदेश मिति ०४.०६.२०१९ लाई स्थायी आदेश नं. १/२०२२ मिति ०१.०६.२०२२ द्वारा प्रतिस्थापन गरियो, जुन भारतको राजपत्र, भाग III, मा १५.०७.२०२२ मा अधिसूचित भयो। मिति ०१.०६.२०२२ मा, अरोभिल फाउण्डेसनले अरोभिल नगर विकास परिषद् (ATDC) को पुनर्गठनको लागि कार्यालय आदेश जारी गऱ्यो। पुनरावेदक-फाउण्डेसनले त्यसपछि स्थायी आदेश नं. १/२०२२ मिति ०१.०६.२०२२ मा एक शुद्धिपत्र मिति ०७.१२.२०२२ पनि जारी गऱ्यो, उक्त मूल स्थायी आदेश मिति ०१.०६.२०२२ को प्रस्तावनामा वैधानिक शक्तिको स्रोत स्पष्ट गर्न र थप्नका लागि। उक्त शुद्धिपत्र पनि भारतको राजपत्र, भाग III, मा मिति १०.१२.२०२२ मा प्रकाशित भयो।

<u>६. मामिलाहरूको श्रृंखला:-</u>

यस्तो देखिन्छ कि अरोभिलका केही असन्तुष्ट बासिन्दाहरूले, फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिलाई उक्त कानूनी रूपमा अनुमोदित गुरुयोजनाको कार्यान्वयनमा र "श्री आमा" द्वारा परिकल्पना गरिएको उक्त गुरुयोजना अनुसार अरोभिलको विकास कार्य गर्न सहयोग गर्नुको सट्टा, एकपछि अर्को गरी मद्रासस्थित उच्च न्यायालयमा निवेदनहरू दायर गरेर अवरोधहरू सिर्जना गर्न थाले, जसले पुनरावेदक-फाउण्डेसनलाई अनावश्यक मामिलाहरूमा तान्यो। अभिलेखहरूबाट देखिए अनुसार, निम्न मामिलाहरू दायर गरिए।

(i) एक रिट निवेदन नं. १७१८१/२०२० एक श्री एम. अय्यनारप्पनद्वारा दायर गरिएको थियो, जसमा अरोभिल गुरुयोजना सन् २०१० को अनुमोदन र आधिकारिक राजपत्रमा प्रकाशन भएको वर्षौंपछि यसका केही खण्डहरूलाई चुनौती दिइएको थियो। उक्त निवेदन उच्च न्यायालयको डिभिजन बेन्चद्वारा मिति १५.०२.२०२२ को आदेशमार्फत फिर्ता लिइएको भनी खारेज गरियो।

(ii) अन्य दुई निवेदनहरू रिट निवेदन नं. १८२२०/२०२१ र रिट निवेदन नं. ५९७/२०२२ निवेदक श्री ए. सूर्य, पहिलेका निवेदक श्री एम. अय्यनारप्पनका छोराद्वारा दायर गरिएका थिए, जसमा अरोभिल गुरुयोजना, २०१० का केही खण्डहरूलाई चुनौती दिइएको थियो, र पुनरावेदक-फाउण्डेसनलाई अरोभिल गुरुयोजना परिप्रेक्ष्य २०२५ कार्यान्वयन गर्नबाट रोक्न माग गरिएको थियो। उक्त दुई निवेदनहरू डिभिजन बेन्चद्वारा मिति २०.०१.२०२२ को आदेशमार्फत फिर्ता लिइएको भनी खारेज गरियो, जसमा उक्त निवेदकलाई आफ्नो व्यक्तिगत हितको उल्लङ्घन विरुद्ध कानून बमोजिम उपचार खोज्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको थियो।

(iii) उक्त रिट निवेदक, श्री ए. सूर्यले अर्को रिट निवेदन नं. १२३७८/२०२२ दायर गरे जसमा फेरि अरोभिल विश्वव्यापी बस्ती गुरुयोजना परिप्रेक्ष्य २०२५ का केही खण्डहरूलाई चुनौती दिइएको थियो। उक्त रिट निवेदन डिभिजन बेन्चद्वारा मिति ०७.०६.२०२२ मा विस्तृत आदेश पारित गर्दै, ग्राह्यता र राजपत्र अधिसूचना मिति २८.०८.२०१० लाई चुनौती दिन १२ वर्षभन्दा बढीको

ढिलाइको आधारमा खारेज गरियो। त्यसमा डिभिजन बेन्चद्वारा अन्य कुराहरूका साथै यो पनि अवलोकन गरियो कि गुरुयोजनालाई अन्यथा चुनौतीको विषय बनाउन सकिँदैन जबसम्म यो संवैधानिक वा वैधानिक प्रावधानहरूको उल्लङ्घनमा बनाइएको हुँदैन।

(iv) केही अन्य रिट निवेदनहरू नं. ११७३८/२०२२ र अन्य एक कृष्ण देवानन्दन र अन्यद्वारा पुनरावेदक-फाउण्डेसनको कार्यप्रणाली सम्बन्धमा दायर गरिएका थिए, विशेष गरी बासिन्दाहरूको दर्ता अद्यावधिक नगरेकोमा बासिन्दा सभामाथि प्रतिबन्ध लगाइएको विषयमा। यस्तो देखिन्छ कि उक्त निवेदनहरू एकल बेन्चद्वारा मिति १२.०८.२०२२ को आदेशमार्फत स्वीकृत गरियो जसमा अरोभिल फाउण्डेसनका सचिवलाई बासिन्दा सभाको दर्ता अद्यावधिक गर्नका लागि यसको प्रभावकारी प्रशासनको व्यापक प्रचार गर्न निर्देशनहरू सहित विभिन्न निर्देशनहरू जारी गरियो, र फाउण्डेसनका चार वैधानिक निकायहरूलाई बासिन्दा सभाको दर्ता अद्यावधिक नभएसम्म अरोभिल फाउण्डेसनको विद्यमान संरचना र कार्यप्रणाली परिवर्तन गर्ने कुनै पनि नीतिगत निर्णय नलिन थप निर्देशन दिइयो। एकल बेन्चद्वारा पारित उक्त आदेशलाई पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा डिभिजन बेन्च समक्ष चुनौती दिइएपछि, सोही आदेशलाई डिभिजन बेन्चद्वारा W.A.No.1961-1962/2022 मा मिति २६.०८.२०२२ को आदेशमार्फत रोक लगाइयो। उक्त अन्तरिम आदेश मिति ०९.०९.२०२२ मा पुनरावेदनहरूको निस्तारण नभएसम्म जारी रहयो।

(v) यहाँ उत्तरदाता अर्थात् नताशा स्टोरीले रिट निवेदन नं. २२८९५/२०२२ दायर गरिन् जसमा पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा जारी कार्यालय आदेश मिति ०१.०६.२०२२ असर नं. AF/M/63 लाई चुनौती दिइएको थियो र फाउण्डेसन विरुद्ध बासिन्दा सभाद्वारा यसको कार्य परिषद्मार्फत मनोनीत सदस्यहरूलाई ATDC मा नियुक्त गर्न निर्देशन मागिएको थियो। उक्त निवेदन एकल बेन्चद्वारा मिति १३.१०.२०२२ को आदेशमार्फत खारेज गरियो, तथापि न्यायालयले पुनरावेदक-फाउण्डेसनलाई विवादित कार्यालय आदेश मिति ०१.०६.२०२२ मा उपयुक्त शुद्धिपत्र जारी गर्न निर्देशन दियो, जसमा उक्त आदेश कुन शक्ति अन्तर्गत जारी गरिएको थियो भन्ने उल्लेख होस्। फाउण्डेसनले तदनुसार स्थायी आदेश मिति ०१.०६.२०२२ मा शुद्धिपत्र मिति ०७.१२.२०२२ जारी गऱ्यो।

(vi) उत्तरदाता नताशा स्टोरीले फेरि रिट निवेदन नं. २५८८२/२०२२ दायर गरिन् जसमा पहिलेको निवेदनमा माग गरेजस्तै लगभग उही राहत मागिएको थियो, जसमा पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा जारी स्थायी आदेश नं. १/२०२२ समावेश भएको अधिसूचना नं. AF/M/63/2022-23 मिति ०१.०६.२०२२ लाई चुनौती दिइएको थियो, जुन आधिकारिक राजपत्रमा मिति १५.०७.२०२२ मा प्रकाशित भएको थियो। डिभिजन बेन्चले विवादित फैसला र आदेश मिति १५.०३.२०२४ मार्फत उक्त रिट निवेदन स्वीकृत गऱ्यो र पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा जारी उक्त विवादित अधिसूचना र स्थायी आदेशलाई बदर गऱ्यो।

(vii) यो पुनरावेदन उक्त विवादित फैसला र आदेश मिति १५.०३.२०२४ बाट उत्पन्न भएको हो, जुन रिट निवेदन नं. २५८८२/२००२ मा पारित भएको थियो।

(viii) यो पनि नोट गर्न सकिन्छ कि उत्तरदाता-नताशाले राष्ट्रिय हरित न्यायाधिकरण, चेन्नई समक्ष एक नवरोज केर्सास्प मोदीद्वारा दायर कारबाही O.A. No.239/2021 मा हस्तक्षेपकर्ताको रूपमा आवेदन पनि दायर गरेकी थिइन्। उक्त कारबाहीमा NGT द्वारा पारित आदेशहरूबाट उत्पन्न पुनरावेदनहरू C.A.s Nos. 5781-5782/22 पनि यस न्यायालयद्वारा वर्तमान पुनरावेदनसँगै एकैसाथ सुनुवाइ गरिएको थियो, र छुट्टै फैसलाद्वारा एकैसाथ निर्णय गरिँदैछ।

७. विश्लेषण

माथिको मामिलाहरूको पंक्तिबाट, यो स्पष्ट छ कि अरोभिलका असन्तुष्ट बासिन्दाहरूको एउटा सानो समूहले, पुनरावेदक-फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिलाई अनुमोदित गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न र "श्री आमा" द्वारा परिकल्पना गरिए अनुसार अरोभिलको विकास गर्न सहयोग र सहकार्य गर्नुको सट्टा, एकपछि अर्को मामिला दायर गरेर र गुरुयोजनाको सहज कार्यान्वयनमा अवरोधहरू सिर्जना गरेर आफूलाई व्यस्त राख्यो। माथि वर्णन गरिए अनुसार एक श्री सूर्य र उनका बुबाले एकपछि अर्को गरी मामिलाहरूको श्रृंखला दायर गरे। ती सबै उच्च न्यायालयद्वारा खारेज गरिए। त्यसपछि वर्तमान उत्तरदाता-नताशा स्टोरीले आफैंले रिट निवेदन नं. २२८९५/२०२२ दायर गरिन् जसमा वर्तमान कारबाहीको रिट निवेदनमा माग गरेजस्तै लगभग उही राहत मागिएको थियो, जसमा पुनरावेदक-फाउण्डेसनद्वारा जारी कार्यालय आदेश मिति ०१.०६.२०२२ लाई चुनौती दिइएको थियो। उक्त पहिलेको रिट निवेदन उच्च न्यायालयद्वारा मिति १३.१०.२०२२ को आदेशमार्फत खारेज गरिएपछि, उनले फेरि रिट निवेदन नं. २५८८२/२०२२ दायर गरिन्, जसमा उनको पहिलेको निवेदन दायर गरेको र सो खारेज भएको तथ्य नलुकाई। पुनरावेदक-फाउण्डेसन (जो उक्त रिट निवेदनमा उत्तरदाता थियो) ले आफ्नो प्रतिउत्तर शपथपत्रमा निवेदनको ग्राह्यता र उत्तरदाताद्वारा महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू लुकाइएको बारे विशिष्ट प्रारम्भिक आपत्तिहरू उठाएको थियो।

८. तथापि, दुर्भाग्यवश उच्च न्यायालयले यस्तो गम्भीर मामिलालाई सम्बोधन नगरी, उत्तरदाताको रिट निवेदन ग्रहण गर्यो।

९. यो अब निर्विवाद छ कि "स्वच्छ हात र महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाउने" सिद्धान्त कुनै पनि न्यायिक मञ्च समक्षका हरेक कारबाहीमा पूर्ण बलका साथ लागू हुन्छ। भारतको संविधानको धारा २२६ अन्तर्गत उच्च न्यायालयको असाधारण क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्ने पक्ष सफा हात लिएर आउनुपर्छ र आफ्नो रिट निवेदनमा सबै सही र महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू खुलाउनुपर्छ। यदि न्यायालयको जानकारीमा आयो कि निवेदक महत्त्वपूर्ण र सान्दर्भिक तथ्यहरू लुकाएको वा सफा हात लिएर नआएको दोषी छ भने, त्यस्तो आचरणलाई न्यायालयहरूले कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोगको रूपमा गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्छ र निवेदनलाई मामिलाको गुणदोषमा प्रवेश नगरी सोही आधारमा खारेज गर्नुपर्छ।

१०. **एस.जे.एस. बिजनेस इन्टरप्राइजेज (प्रा.) लि. विरुद्ध बिहार राज्य र अन्य**,[१] मा ठहर गरिए अनुसार, सामान्य नियमको रूपमा, एक मामिला लड्ने पक्षद्वारा महत्त्वपूर्ण तथ्य लुकाइनुले त्यस्तो मामिला लड्ने पक्षलाई कुनै पनि राहत प्राप्त गर्नबाट अयोग्य बनाउँछ। यो नियम न्यायालयहरूलाई धोका दिएर न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोग गर्नबाट मामिला लड्ने पक्षलाई रोक्ने आवश्यकताबाट विकसित भएको हो। यस्तै दृष्टिकोण महाप्रबन्धक, **हरियाणा रोडवेज विरुद्ध जय भगवान र अन्य** [२], **प्रेस्टिज लाइट्स लि. विरुद्ध स्टेट बैंक अफ इन्डिया** [३] आदिमा लिइएको छ।

११. प्रस्तुत मामिलामा, उत्तरदाता-नताशा स्टोरीले पहिलेको रिट निवेदन नं. २२८९५/२०२२ दायर गरेर कार्यालय आदेश मिति ०१.०६.२०२२ लाई चुनौती दिएकी थिइन्, र उच्च न्यायालयले सोही निवेदनलाई आफ्नो आदेश मिति १३.१०.२०२२ मार्फत खारेज गर्दा, ए.एफ. ऐनका विभिन्न प्रावधानहरू विचार गरेपछि, स्पष्ट रूपमा ठहर गरेको थियो कि ऐनको धारा १९ अन्तर्गत प्रदान

गरिएका गतिविधिहरू, जुन बासिन्दा सभाद्वारा गरिनुपर्ने हो, ती केवल ऐनका प्रावधानहरू अन्तर्गत सञ्चालक समितिमा निहित मुख्य शक्ति र कार्यहरूलाई पूरक बनाउने प्रकृतिका हुन्, प्रतिस्थापन गर्ने होइन, र रिट निवेदकले आफू सभाको सदस्य भएकोले सभाको अधिकार प्रभावित भइरहेको छ, वा ऐनका प्रावधानहरू मार्फत सुम्पिएका सभाका कार्यहरू प्रभावित भइरहेका छन् भनी दाबी गर्न सक्दैनन्। रिट निवेदन नं. २२८९५/२०२२ मा पारित उक्त फैसला र आदेशलाई उत्तरदाताले थप चुनौती नदिएको र अन्तिम भइसकेको तथ्यको बावजुद, दोस्रो रिट निवेदन उनले दायर गरिन् (अर्थात्, वर्तमान कारबाहीमा रिट निवेदन नं. २५८८२/२०२२), जसमा पहिलेको निवेदन खारेज भएको उक्त महत्त्वपूर्ण तथ्य नलुकाई सारभूतरूपमा उही राहतहरू मागिएको थियो। उत्तरदाताको तर्फबाट महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू नलुकाइनुलाई उच्च न्यायालयले न्यायालयको प्रक्रियाको दुरुपयोगको रूपमा गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्थ्यो।

१२. जहाँसम्म पुनरावेदनको गुणदोषको सवाल छ, पुनरावेदकका लागि विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री आर. वेंकटरमणिले न्यायालयलाई मामिलाको अभिलेखमा जोडदार रूपमा लैजानुभयो जसबाट यो देखिन्छ कि पुनरावेदक-फाउण्डेसन ए.एफ. ऐन अन्तर्गत स्थापित एक वैधानिक निकाय हो, र भारत सरकारको मानव संसाधन विकास मन्त्रालय (शिक्षा विभाग) को दायरा अन्तर्गत छ। उक्त फाउण्डेसनमा तीन प्राधिकरणहरू छन् अर्थात्, (क) सञ्चालक समिति (ख) बासिन्दा सभा (ग) अरोभिल अन्तर्राष्ट्रिय सल्लाहकार परिषद्। धारा ११(३) अनुसार, फाउण्डेसनका मामिलाहरूको सामान्य अधीक्षण, निर्देशन र व्यवस्थापन सञ्चालक समितिमा निहित छ, जुन फाउण्डेसनद्वारा प्रयोग वा निर्वहन गर्न सकिने सबै शक्तिहरू प्रयोग गर्न र सबै कार्यहरू निर्वहन गर्न अधिकार प्राप्त छ। ऐनको धारा १६ ले सञ्चालक समितिलाई ऐन अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य र कार्यहरूको कुशल निर्वहनका लागि आवश्यक पर्ने समितिहरू नियुक्त गर्ने अधिकार दिन्छ। सञ्चालक समितिका शक्ति र कार्यहरू धारा १७ मा तोकिएका छन्। धारा १७ को खण्ड (ङ) बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा अरोभिलको गुरुयोजना तयार गर्ने, र त्यसरी योजनाबद्ध रूपमा अरोभिलको विकास सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा छ। यसको अर्थ, धारा १७(ङ) अनुसार, सञ्चालक समितिले बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा अरोभिलको गुरुयोजना तयार गर्नुपर्ने थियो, र थप उक्त गुरुयोजना अनुसार अरोभिलको विकास सुनिश्चित गर्नुपर्ने थियो।

१ एआईआर २००४ एससी २४२१
२ (२००८) ४ एससीसी १२७
३ (२००७) ८ एससीसी ४४९

१३. पहिले नै छलफल गरिए अनुसार, "श्री आमा" द्वारा अरोभिल बडापत्रमा वर्णित मानव एकता र अन्तर्राष्ट्रिय समझदारीमा समर्पित अन्तर्राष्ट्रिय विश्वव्यापी बस्तीको रूपमा परिकल्पना र परिकल्पित अरोभिलको गुरुयोजना, सञ्चालक समितिद्वारा बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा अनुमोदित भएको थियो र भारत सरकारको मानव संसाधन विकास मन्त्रालय (उच्च शिक्षा विभाग) द्वारा मिति १२.०४.२००१ को पत्रमार्फत थप अनुमोदित भएको थियो। यसलाई केन्द्र सरकारको अनुमोदनमा अरोभिल फाउण्डेसनद्वारा भारतको राजपत्र, भाग III मा मिति १६.०८.२०१० मा अधिसूचित पनि गरिएको थियो। उक्त अनुमोदित गुरुयोजना अनुसार अरोभिलको विकास सुनिश्चित गर्नका लागि मात्र, सञ्चालक समितिद्वारा जारी स्थायी आदेश मिति ०१.०५.२०११ अनुसार अरोभिल नगर विकास परिषद् (ATDC) गठन गरिएको थियो। उक्त स्थायी आदेशलाई स्थायी आदेश नं. ०१/२०१९ मिति ०४.०६.२०१९ द्वारा प्रतिस्थापन गरियो, र उक्त स्थायी आदेश नं. ०१/२०१९ लाई स्थायी आदेश नं. ०१/२०२२ मिति ०१.०६.२०२२ द्वारा १५.०७.२०२२ को भारतको राजपत्रमा प्रकाशित अधिसूचना मार्फत थप प्रतिस्थापन गरिएको छ।

१४. यद्यपि उत्तरदाता-रिट निवेदकका लागि उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री एम.भी. स्वरूपद्वारा यो पेश गर्न खोजिएको थियो कि बासिन्दा सभाका मनोनीत व्यक्तिहरूलाई फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिका मनोनीत व्यक्तिहरूद्वारा प्रतिस्थापन गर्ने विवादित स्थायी आदेश उक्त ऐनका प्रावधानहरूसँग मेल खाँदैनथ्यो र सञ्चालक समितिलाई विवादित स्थायी आदेश मिति ०१.०६.२०२२ र कार्यालय आदेश मिति ०१.०६.२०२२ मा समावेश भए अनुसार आफ्नै कुनै समिति नियुक्त गर्ने अधिकार थिएन, हामीले त्यसमा कुनै सार भेट्टाएनौं। ATDC लाई अनुमोदित गुरुयोजनाको उचित कार्यान्वयनका लागि सञ्चालक समितिद्वारा स्थायी आदेशहरू जारी गरेर समय-समयमा गठन र पुनर्गठन गरिएको थियो। यो नोट गर्न सकिन्छ कि धारा ११(३) को दृष्टिकोणमा, सञ्चालक समितिले विनियम नं. AF/1/2011/Regulations मार्फत, यो पनि निर्णय गरेको थियो कि "स्थायी आदेशहरू, ऐन र त्यस अन्तर्गत बनाइएका नियमहरूका प्रावधानहरूसँग असंगत नहुने, र भारतको संसद र/वा राज्यहरू र भारतीय क्षेत्रका विधायिकाहरूद्वारा लागू गरिएका कानूनहरूको सामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी, धारा ११(३) का प्रावधानहरूद्वारा समेटिएका सबै मामिलाहरूमा, र त्यस्ता अन्य मामिलाहरूमा पनि जुन सञ्चालक समितिले उपयुक्त र आवश्यक ठान्न सक्छ, अरोभिल फाउण्डेसनद्वारा समय-समयमा अधिसूचित गरिनेछ। उक्त विनियमलाई पनि भारत सरकारको राजपत्रमा मिति ०५.०३.२०११ मा अधिसूचित गरिएको थियो। उक्त विनियमले पुनरावेदक-फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिलाई धारा ११(३) का प्रावधानहरूद्वारा समेटिएका सबै मामिलाहरूमा र त्यस्ता अन्य मामिलाहरूमा पनि जुन सञ्चालक समितिले उपयुक्त र आवश्यक ठान्न सक्छ, स्थायी आदेशहरू जारी गर्ने स्पष्ट रूपमा अधिकार दिएको थियो।

१५. यसबाहेक, ऐनको धारा १६ ले पनि सञ्चालक समितिलाई ऐन अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य र कार्यहरूको कुशल निर्वहनका लागि आवश्यक पर्ने समितिहरू नियुक्त गर्ने अधिकार दिन्छ। उक्त नियमहरूको नियम ५ अनुसार पनि, सञ्चालक समिति धारा १६ को उप-धारा (१) अन्तर्गत समितिहरू गठन गर्न अधिकार प्राप्त छ। नियम ५(२) अनुसार, सञ्चालक समितिले मात्र आफूले गठन गरेको प्रत्येक समितिको संरचना र कार्यहरू निर्धारण गर्नुपर्छ। न त उक्त ए.एफ. ऐन न त उक्त नियमहरूले नै बासिन्दा सभालाई, अझ व्यक्तिगत अरोभिल बासिन्दालाई त झन् परै जाओस्, ऐन अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य र कार्यहरूको कुशल निर्वहनका लागि सञ्चालक समितिद्वारा गठित कुनै समिति/परिषद्को हिस्सा बन्ने कुनै अधिकारको परिकल्पना वा प्रदान गर्दैन।

१६. ए.एफ. ऐन र उक्त नियमहरूका प्रावधानहरूको संयुक्त पठनबाट, यसमा कुनै शंकाको छायाँ रहँदैन कि सञ्चालक समितिमा सबै शक्तिहरू निहित छन् र फाउण्डेसनद्वारा प्रयोग वा निर्वहन गर्न सकिने सबै कार्यहरू निर्वहन गर्न अधिकार प्राप्त छ, र फाउण्डेसनका मामिलाहरूको सामान्य अधीक्षण, निर्देशन र व्यवस्थापन सञ्चालक समितिमा मात्र निहित छ। यद्यपि, यो सत्य हो कि धारा १९(१)(ग) ले बासिन्दा सभालाई अरोभिलको गुरुयोजना तर्जुमा गर्न सञ्चालक समितिलाई सहयोग गर्न आवश्यक थियो, तथापि, उक्त चरण पहिले नै सकिसकेको थियो, जब गुरुयोजना सञ्चालक समितिले धारा १७(ङ) मा परिकल्पना गरिए अनुसार बासिन्दा सभासँगको परामर्शमा तयार पारेको थियो, र त्यसपछि केन्द्र सरकार, मानव संसाधन विकास मन्त्रालयद्वारा सन् २००१ मा नै अनुमोदित भएको थियो। उक्त गुरुयोजनाको प्रकाशन पछि, सञ्चालक समितिले उक्त अनुमोदित गुरुयोजनाको कार्यान्वयन र योजनाबद्ध रूपमा अरोभिलको विकासका लागि समय-समयमा स्थायी आदेशहरू जारी गरेको थियो।

१७. ऐन र नियमहरूमा रहेका वैधानिक प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्दै, हाम्रो राय छ कि स्थायी आदेश नं. ०१/२०२२ समावेश भएको विवादित स्थायी आदेश मिति ०१.०६.२०२२ कुनै पनि कानूनी कमजोरीबाट ग्रस्त छैन। बासिन्दा सभा वा कुनै व्यक्तिगत बासिन्दालाई उक्त ऐनको धारा ११(३), १६(१) र १७(ङ) सँग पठित उक्त नियमहरूको नियम ५(१) र ५(२) अन्तर्गत प्रदत्त आफ्नो शक्तिहरूको प्रयोगमा सञ्चालक समितिद्वारा गठित कुनै समिति/परिषद्को हिस्सा बन्न पाउने कुनै कानूनी वा वैधानिक अधिकार प्रदान गरिएको छैन। बासिन्दा सभाका कार्यहरू अरोभिलका बासिन्दाहरूसँग सम्बन्धित गतिविधिहरूको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिलाई सल्लाह दिने र ऐनको धारा १९ मा निर्दिष्ट गरिए अनुसार सिफारिसहरू गर्नेमा मात्र सीमित छन्, र त्योभन्दा बढी होइन।

१८. त्यस दृष्टिकोणमा, हाम्रो राय छ कि उच्च न्यायालयले ए.एफ. ऐनका प्रावधानहरूको गलत व्याख्या गरेर र स्थायी आदेश मिति ०१.०६.२०२२ समावेश भएको विवादित अधिसूचनालाई बदर गरेर आफूलाई पूर्ण रूपमा गलत दिशामा निर्देशित गरेको छ। विवादित आदेश अत्यन्त त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरिनुपर्छ, र यसद्वारा बदर गरिन्छ।

१९. पहिले देखाइए अनुसार, केही असन्तुष्ट बासिन्दाहरूले एकपछि अर्को गरी निवेदनहरू दायर गरिरहे जसले पुनरावेदक-फाउण्डेसनलाई अनावश्यक मामिलाहरूमा तान्यो। उच्च न्यायालय समक्ष उत्तरदाताले दायर गरेको रिट निवेदन कानूनको प्रक्रियाको दुरुपयोग गर्न, अरोभिलको विकासमा बाधा पुर्याउन र फाउण्डेसनको सञ्चालक समितिको सहज कार्यमा अवरोधहरू सिर्जना गर्नका लागि उनले दायर गरेका त्यस्तै दुर्भावनापूर्ण निवेदनहरू मध्ये एक थियो।

तसर्थ, पुनरावेदन रु. ५०,०००/- को हर्जानासहित स्वीकृत गरिन्छ जुन उत्तरदाताले आजको मितिदेखि दुई हप्ताभित्र सर्वोच्च न्यायालय कानूनी सेवा समिति समक्ष जम्मा गर्नुपर्नेछ। कार्यालयले अनुपालन पछ्याउनेछ।

२०. पुनरावेदन तदनुसार स्वीकृत हुन्छ।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदन स्वीकृत।

†मुख्य बुँदाहरू तयार पार्ने: निधि जैन